

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

PRESKRIPTIV NUTQIY AKTLARNING DISKURSIV-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Majidova Zulayho Abdimuminovna

Qo‘qon universiteti Andijon filiali, dotsent (PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqola direktiv nutqiy aktlarning preskriptiv turi va uning diskursiv-funksional xususiyatlariga bag‘ishlangan bo‘lib, biz unda preskriptivlarning buyruq, ko‘rsatma, ruxsat, taqiq, buyurtma va talab shakllarinining diskursiv-vazifaviylik jihatlarini ko‘rib chiqamiz.

Kalit so‘zlar: preskriptiv nutqiy akt, direktiv, buyruq, ko‘rsatma, taqiq, buyurtma, talab, kommunikativ maqsad.

ДИСКУРСИВНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕСКРИПТИВНЫХ РЕЧЕВЫХ АКТОВ

Маджидова Зулайхо Абдумуниновна

Андижанский филиал Кокандского университета, доцент (PhD)

Аннотация

Статья посвящена анализу предскриптивного типа директивных речевых актов и их дискурсивно-функциональных особенностей. Рассматриваются такие формы предскриптивов, как приказ, указание, разрешение, запрет, заказ и требование, а также их дискурсивные функции. Определяется, как данные единицы реализуют коммуникативные цели в различных контекстах.

Ключевые слова: предскриптивный речевой акт, директив, приказ, указание, запрет, заказ, требование, коммуникативная цель.

DISCURSIVE AND FUNCTIONAL FEATURES OF PRESCRIPTIVE SPEECH ACTS

Majidova Zulayho Abdimuminovna

Andijan Branch of Kokand University, Associate Professor (PhD)

Abstract

This article is devoted to the analysis of the prescriptive type of directive speech acts and their discursive-functional features. It examines forms of prescriptives such as commands, instructions, permissions, prohibitions, requests, and demands, focusing on their discursive functions. The study identifies how these units perform communicative purposes in different contexts.

Keywords: prescriptive speech act, directive, command, instruction, prohibition, request, demand, communicative purpose.

Zamonaviy tilshunoslikning rivojlanishi tadqiqot qiziqishlari markazining tilning ichki tuzilishini tahlil qilishdan uning kommunikativ jihatini, ya'ni nutq faoliyati jarayonidagi qo'llanilishini o'rganishga ko'chishi bilan tavsiflanadi. Tilga bunday yondashuvning nazariy asosi uni ijtimoiy shaxs tomonidan amalga oshiriladigan va muayyan maqsadlarga erishishga qaratilgan harakat sifatida talqin etishdir. Direktivlar adresant tomonidan adresatni muayyan harakatni bajarishga undashga qaratilgan nutqiy vositalardir. Ya'ni direktivlarning umumiy kommunikativ maqsadi so'zlovchining tinglovchi tomonidan muayyan harakatni amalga oshirishiga yoki ma'lum holatni o'zgartirishiga erishish istagida namoyon bo'ladi. Direktiv modallik quyidagi semantik

sohalarni qamrab oladi: buyruq, iltimos, taklif, maslahat, taqiq, ruxsat va tavsiya.

Direktivlarning semantik-pragmatik tipologiyasini tasniflashda kontekst xususiyatlarini inobatga olish zarur. Lingvistik adabiyotlarda tavsiflangan direktiv bayonotlarning o'ziga xos turlarini va ularning qo'llanish vaziyatlarini tahlil qilish direktivlarning uchta asosiy turini ajratishga imkon beradi:

1. **preskriptivlar**, ya'ni qabul qiluvchining harakatlarini belgilovchi direktivlar;
2. **rekvestivlar**, ya'ni so'zlovchi manfaati uchun bajarilishi kutilayotgan harakatni rag'batlantiruvchi direktivlar;
3. **suggestivlar**, ya'ni adresatga maslahat va tavsiya berishga yo'naltirilgan direktivlar.

Mazkur turdagi direktivlar o'rtasidagi farqlarni tavsiflash uchun uchta pragmatik belgi yetarli deb hisoblanadi. Ular quyidagilardan iborat:

- a) qabul qiluvchi uchun harakatni bajarishning majburiyligi;
- b) kommunikatorlardan biri uchun harakatning foydaliligi;
- c) so'zlovchi yoki tinglovchi pozitsiyasining ustuvorligi.

Shunday ekan, direktivlarning har bir turi ushbu belgilar qiymatlarining o'ziga xos majmui bilan tavsiflanadi. Muloqot jarayonida ishtirokchilarning ushbu vaziyatdagi roli, ularning kelajakda bajariladigan ish-harakatdan manfaatdorligi, ushbu harakatning qaysi ishtirokchiga foydali ekanligi va boshqa omillar sababli ularni yuqorida ko'rsatilgan kategoriyalarga ajratish mumkin bo'ladi.

E. I. Belyaeva harakatning majburiylik, so'zlovchining ustuvorligi va harakatning so'zlovchi uchun foydaliligi kabi xususiyatlarga ko'ra direktiv nutqiy aktlarni uch asosiy turga ajratadi:

1. **preskriptivlar** — buyruq, ko'rsatma, ruxsat, taqiq, buyurtma;
2. **suggestivlar** — maslahat, taklif va ogohlantirish;
3. **rekvestivlar** — so'rov, iltimos va taklif [E. I. Belyaeva].

Shunday qilib, so'rovning pragmatik holatida so'zlovchi uchun tinglovchini bajarishga undayotgan harakat foydalidir, biroq bu harakat tinglovchi uchun majburiy emas. Maslahat berishda esa so'zlovchi ko'proq tajriba yoki bilimga ega bo'lgani uchun ustuvor mavqega ega bo'ladi. Shu sababli qabul qiluvchi ushbu harakatni bajarishdan foyda ko'radi, ammo bu harakat uning uchun majburiy emas. Taklif akti esa E. I. Belyaeva tasnifiga ko'ra, so'zlovchi uchun foydali bo'lgan, biroq uning tinglovchidan ustun mavqega ega emasligi sababli va harakatning bajarilishi adresat uchun majburiy bo'lmagan direktiv tur hisoblanadi.

Preskriptivlar, asosan, ko'rsatma, buyruq, buyurtma kabi shakllarda qo'llaniladi. Bunday direktiv aktlarning o'ziga xos jihati shundaki, ular odatda kelajakda bajarilishi lozim bo'lgan ish-harakatning majburiyatini yuklaydi. Bunda so'zlovchining holati har doim ijtimoiy mavqe yoki konkret nutqiy vaziyatga ko'ra tinglovchidan ustun bo'ladi. Ushbu ish-harakatlarning bajarilishi uchun mas'uliyat adresat zimmasiga yuklanadi. Harakatning qaysi suhbatdosh uchun foydali bo'lishi esa direktiv nutqiy akt turiga, aniqrog'i, nutq vaziyatiga qarab o'zgarib turadi.

Shunday qilib, preskriptiv nutqiy aktlarning ayrim turlarini quyida batafsil ko'rib chiqamiz.

1. Buyruq

Buyruq direktiv nutqiy akt, odatda, so'zlovchining rasmiy mavqei yoki nutqiy vaziyat taqozosi bilan tinglovchini harakatga undash huquqiga ega bo'lishi asosida yuzaga keladi. Bunda tinglovchining mazkur harakatga munosabati muhim emas.

Misol:

“Yes,” he replied. “Don't argue. Here. Give me your hand.” (T. Dreiser, *Jennie Gerhardt*, p. 133)
Tarjimasi: “Ha”, — javob berdi u. — “Bahslashmang. Mana. Qo'lingizni bering.”

Yoki:

— *Sohib Todar Mal, o'zingiz tuzgan ro'yxat bo'yicha chinakam muhtoj odamlarga berilishini nazorat qiling, toki ochko'z puldorlar janda kiyib kelib, beva-bechoraning haqini olib ketmasin!*

(P. Qodirov, *Avlodlar dovoni*, 92-bet)

2. Ko'rsatma

Ko'rsatma — bu preskriptivlarning maxsus turi bo'lib, u so'zlovchining ma'lum bir sohada bilimga ega ekanligi va shu sababli o'z mavqeining ustunligidan foydalangan holda amalga oshiriladi. Ko'rsatma berishning maqsadi tinglovchiga muayyan faoliyatni bajarish jarayonida kerakli natijaga olib keluvchi bilim va yo'l-yo'riq berishdir. Ko'rsatmalarga amal qilmaslik nojo'ya oqibatlariga, ba'zan esa jazoga olib kelishi mumkin.

Misol:

“There are some formalities—I don't know what they are. They try to keep control of the child in some way. You had better consult with Watson and get him to help you. Pick out your baby, and then let him do the rest. I'll speak to him about it.”

(T. Dreiser, *Jennie Gerhardt*, p. 310)

Yoki:

— *Agar o'sha raiyatingizning sadoqati chin bo'lsa, kalimayi shahodatni aytib, musulmon diniga o'tsin, undan so'ng siz mingan filni boshqarsa mayli!*

(P. Qodirov, *Avlodlar dovoni*, 13-bet)

3. Ruxsat

Ruxsat — bu avtorizatsiya akti bo'lib, unda tinglovchiga so'zlovchining uni amalga oshirishni xohlashiga asoslanib muayyan harakatni bajarishga izn beriladi. Boshqacha aytganda, retsipient produtsientning kelgusida bajariladigan harakati haqida avvaldan xabardor bo'lgan holda, o'zining ijtimoiy ustunligidan kelib chiqib unga ruxsat beradi. Ruxsat, odatda, teng statusga ega suhbatdoshlar o'rtasida emas, balki taraflardan biri ikkinchisidan ko'ra ko'proq huquqiy yoki ijtimoiy mavqega ega bo'lgan vaziyatlarda amalga oshiriladi.

Misol:

“I couldn't help it,” she returned. “I was afraid—I should have told you long ago. I meant to only—only. Oh, let me go now, and I'll tell you all when I come back!” (T. Dreiser, *Jennie Gerhardt*, p. 166)

Yoki:

So'ng onasining oyoqlarini quchdi. To'xtatmoqchi bo'lgan ona navbatdagi yolvorishni eshitdi: — Onajon, ruxsat bering, bir bor yuzlaringizni surayin! (A. L. Qozonchi, *O'gay ona*, 54-bet)

Xoang Anx ruxsat va taqiq usullarini ifodalashga katta hissa qo'shgan. Muallifning ta'kidlashicha, ruxsat va taqiq ma'nosini ifodalaydigan bayonotlar “har doim so'zlar yoki ijrochining harakati bilan ifodalangan oldingi fikrlarga javob sifatida xizmat qiladi”.

4. Taqiq

Taqiq buyruqning salbiy shakli sifatida ishlaydi. Bu preventiv nutqiy akt bo'lib, adresant adresatning ma'qul kelmaydigan, yoqimsiz yoki nomaqbul harakatni amalga oshirish istagi borligiga ishonch hosil qilganidan so'ng qo'llaniladi. Produtsient o'zi uchun nomaqbul bo'lgan harakatlarning oldini olish maqsadida, retsipientning kelajakda amalga oshirmoqchi bo'lgan niyatini oldindan bilgan holda taqiq nutqiy aktini yuzaga keltiradi. Bu yerda harakatga bo'lgan munosabatlarning nomuvofiqligi kuzatiladi.

Misollar:

“Oh, don't tell me what you were going to say,” interposed Mrs. Sowerberry. (Ch. Dickens, *Oliver Twist*, p. 31)

“Don't swear,” she returned reprovingly. (T. Dreiser, *Jennie Gerhardt*, p. 81)

“DON'T TALK ABOUT WHAT YOU DON'T UNDERSTAND,” a few sparks shot out of the end of his wand, which was still pointed at Black's face. (J. K. Rowling, *Harry Potter*, p.

“DON'T TALK ABOUT WHAT YOU DON'T UNDERSTAND” a few sparks shot out of the end of his wand, which was still pointed at Black's face. (J.K.Rowling, “Harry Potter”, p. 1007)

5. Buyurtma ham preskriptiv direktiv nutqiy akt turi bo'lib, ma'lum darajada buyruq bilan tenglashtiriladi hamda ushbu nutq akti bilan ma'ruzachi harakatni qabul qiluvchining uni amalga oshirishni xohlayotganligi haqidagi taxmin asosida bajarishga ruxsat beradi. Shunday qilib, tinglovchining ustuvor bo'lmagan pozitsiyasi so'zlovchi niyatlariga zid kelmaydi.

“Iltimos, menga ushbu kitobni bering” (Kutubxonada). Buyurtmada har doim tushayotgan intonatsiya bilan ifoda etiladi, masalan, “Bugun kech soat 6:00ga restorandan stol buyurtma qilsak bo'ladimi?”(Telefonda mijoz va restoran xodimi suhbatidan).

6. Talab direktiv nutqiy akti boshqa preskriptivlarga qaraganda ancha kuchli hisoblanib, odatda retsipientning o'z xohishi bilan bajarilmasligi sababi bilan izohlanadi. Harakatning adresat tomonidan bajarilishini istamaslik pragmatik presuppozitsiyasiga asoslangan preskriptiv ko'rinishga ega. Ba'zi holatlarda ushbu bo'ysunishni xohlamaslik adresat psixologik holati bilan bog'liq, boshqa holatlarda so'zlovchining ustunligini tan olishni istamaslik bilan bog'liq. Adresant “vaziyat ustunligi” dan foydalanishi, maxsus bosim ostida bosh rolni o'z qo'liga olishi hamda atrofidagi insonlarning xatti-harakatlari ustidan hukmronlik qilishi mumkin, masalan, yong'in, avtohalokat, suv toshqini vaqtida va hokazo.

“Mother, stop him. Mother, I didn't do it. it wasn't me!” (J.K.Rowling, “Harry Potter”, p. 1494).

“Oyi, uni to'xtating. Oyi, men buni qilganim yo'q. Bu men emasdim!”

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, preskriptiv nutqiy aktlarning aksariyati so'zlovchi pozitsiyasining ustuvorligi sababli, tinglovchi uchun ish-harakatni bajarish intensiyasini ko'zda tutadi. Shu bilan birga, buyruq direktiv nutqiy aktlar, odatda ma'ruzachining rasmiy pozitsiyasiga ko'ra qabul qiluvchini harakatga undash; ko'rsatma bu ma'ruzachi pozitsiyasining ustuvorligidan foydalangan holda, ma'lum bir sohada bilimga ega bo'lishiga asoslanib qo'llanilishi; ruxsat nutqni avtorizatsiya qilish akti bilan tinglovchi harakatni so'zlovchining uni amalga oshirishni xohlashi; taqiq buyruqning salbiy shakli sifatida ishlab, adresantning adresat uchun ma'qul kelmay, unga yoqmay va to'g'ri kelmasligi sababli g'azablanishiga majbur qilish; buyurtma bo'lsa, ma'lum darajada buyruq bilan tenglashtirilib, ma'ruzachi harakatni qabul qiluvchining uni amalga oshirishni xohlashi; va nixoyat talab direktiv nutqiy akti esa boshqa preskriptivlarga qaraganda ancha kuchli hisoblanib, odatda retsipientning o'z xohishi bilan bajarilmasligi xususiyatlariga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. John Searle J., Daniel Vanderveken D. Основные понятия исчисления речевых актов // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Т. 18. – С. 242–263.
2. Aznabaeva B.A. Архивные материалы в этнографических исследованиях Янгулина // Вестник Башкирского университета. – 2022. – Т. 27, № 1. – С. 238–242.
3. Shovgeenina E.A. Директивные речевые акты в аспекте прагматической обусловленности выбора языковых средств обозначивания времени (на материале английского языка) // Вестник ВолГУ. Серия 2. – № 1–13.
4. Majidova Z.A. The analysis of politeness strategies in directive speech acts // Экономика и социум. – 2023. – № 1–2 (104). – С. 74–77.
5. Bogemova O.V. Pragmatics of Motivation: monograph. – 172 p.
6. Charles W. Kreidler C.W. Introducing English Semantics. – 2nd ed. – London: Routledge, 2013.
7. George Yule G. The Study of Language. – 4th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
8. Jonathan Culpeper J. Towards an Anatomy of Impoliteness // Journal of Pragmatics. – 1996. – Vol. 25, No. 3. – P. 349–367